

UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI, CLUJ-NAPOCA, ROMÂNIA
FACULTATEA DE LITERE
ȘOCALA DOCTORALĂ DE STUDII LINGVISTICE ȘI LITERARE

Teză de doctorat

***Instanțe narrative non-umane în literatura
postumanistă
-rezumat-***

Coordonator :

Prof. Dr. Ruxandra Mihaela BRAGA

Doctorand:

Marius-Viorel PUȘCAȘ

2022

CUPRINS

I.	Argument	1
II.	Spre postumanism	6
1.	Forme identitare	6
2.	Presupoziții postumaniste	10
3.	Transumanismul	14
3.1.	Extropianism sau transumanism extrem	18
4.	Noul materialism	23
4.1.	Materialitatea	23
4.2.	Noul materialism	26
5.	Antiumanism	30
III.	Postumanism și postumanitate	33
1.	Corporalitate postumană	35
2.	Conștiința postumană	39
3.	Biopolitica în postumanism	44
4.	Acceptarea și renegarea omului postuman	46
5.	Figura non-umanului în postumanism	48
6.	Non-umanul în discursul contemporan	50
IV.	De la uman la non-uman	52
1.	Cyborgul-figura postomului	52
2.	Transgresarea corporalității - Procesul de cyborgizare.	59
3.	Conștiința cyborgului	62
V.	Naratologie postumană	65
1.	Naratori non-umani, forme de manifestare	67
2.	Tipuri și tipologii de naratori	77
VI.	Ipostaze narative non-umane	80
1.	Non-umanul ca <i>alter ego</i> în <i>Axolotul</i> de Julio Cortázar	80
2.	Non-umanul ca <i>alter ego</i> în <i>Memoriile unui motan călător</i> de Hiro Arikawa	97
3.	Non-umanul ca <i>marginal</i> în <i>O istorie a lumii în 10 capitole și jumătate</i> de Julian Barnes	113
4.	Non-umanul ca <i>alteritate</i> în <i>Cosmicomicării</i> de Italo Calvino	129
5.	Non-umanul ca <i>alteritate</i> în <i>Vin de mure</i> de Joanne Harris	146

6.	Non-umanul ca <i>rival</i> în <i>Șobolanul</i> de Andrezej Zaniewski	155
7.	Pluriperspectivism non-uman în <i>Mă numesc Roșu</i> de Orhan Pamuk	172
8.	Non-umanul care devine uman în <i>Firmin. Aventurile unei vieți subterane</i> de Sam Savage	191
9.	Non-umanul care devine uman în <i>Enzo sau arta de a pilota pe ploaie</i> de Garth Stein	201
VII.	Concluzii	213
VIII.	Bibliografie	218

Cuvinte cheie: postumanism, postumanitate, non-umanul, naratologie non-umană, cyborgizare, feminism, corporalitate, agenție.

Rezumat teză de doctorat: *Instanțe narrative non-umane în literatura postumanistă*

Cercetarea de față urmărește structurile narrative non-umane din literatura postumanistă, respectiv modul în care se conturează discursul narativ realizat din perspectivă non-umană și care sunt implicațiile acestuia la nivel cultural și social. Lucrarea cuprinde o parte teoretică în care sunt trasate limitele conceptuale folosite în cercetare și o parte analitică în care sunt aplicate conceptele pe un corpus de texte pentru a demonstra ideile conturate în corpul tezei.

În prima parte, este analizat postumanismul, atât ca mișcare socială, cât și ca fenomen cultural artistic. Deoarece este vorba despre un fenomen care nu s-a coagulat într-un curent de sine stătător și care se opune prin desăvârșire structurilor ideologice și identitare, este dificilă o definire în ansamblul său, motiv pentru care, în cercetarea de față, postumanismul este definit în baza unor concepte cheie care au stat la baza acestui amplu fenomen, printre care amintim: transumanismul, antiumanismul, noul materialism, feminismul etc. După cum am precizat anterior, postumanismul este un fenomen care permite o radiografie a societății contemporane, pe toate nivelurile sale, dar, în general, la nivel ontologic și cultural. Așadar, mobilul cercetării este de a identifica liniile majore prin care se propune o redefinire a societății în baza unei viziuni postumaniste, dar în același timp și postumane.

Faptul că *omul a murit* atrage după sine o reconfigurare a viziunilor umaniste care au definit umanul o lungă perioadă de timp, dar care nu se mai regăsesc în postura omului contemporan. Omul tehnologizat, cyborgizat are o deschidere față de tot ceea ce este în jurul său prin prisma faptului că și-a pierdut identitatea, iar acum încearcă să se redefinească prin raportare

la mediul exterior, la „ceilalți” care, în viziune umanistă, erau entități neglijabile. În contextul crizei identitare a omului apare o deschidere față de întreaga existență a planetei, iar atenția oferită animalelor, obiectelor, plantelor permite o reconfigurare a ierarhiilor în baza cărora este organizată societatea modernă, iar aici apare destructurarea distincției umaniste dintre uman și non-uman.

În general, aspectele postumaniste din cercetare vizează cu precădere postura non-umanului, locul pe care îl ocupă tot ceea ce nu este uman în lume și care este relația acestuia cu umanul, deși postumanismul trece dincolo de identitățile culturale pe care se baza cultura până în trecutul recent. Postumanismul, așadar, schimbă percepția asupra non-umanului și permite o formă de coabitare între uman și non-uman la nivel de egalitate. Acest fapt este susținut în sfera noului materialism care propune o formă de vitalitate agențială imanentă corporalității, astfel orice element material al acestei planete se constituie într-o formă de existență care influențează și este influențată de toate celelalte existențe. În acest context, omul nu mai este un organizator al existenței, o măsură a tuturor lucrurilor, ci este parte integrantă a existenței în sine, iar acest fapt duce la o nouă structură ontologică a umanității.

Non-umanul se crede a fi elementul recurent în postumanism, rezultatul finit al proceselor ce au loc în transumanism. În condițiile în care este greu de identificat o limită a umanului, non-umanul va fi cu atât mai dificil de conturat, cu cât elementul de referință are o delimitare vagă. Astfel reiese faptul că rezultatul unei dezvoltări excesive a naturii umane prin intermediul tehnologiei, cum ar fi clonarea, protezarea etc. rezultă într-o formă sau alta de non-uman. Creațiile tehnologice care nu au nicio legătură cu umanul, dar care au fost înzestrate de om cu anumite trăsături omenești, sunt cu atât mai mult o reprezentare a non-umanului. O altă formă de non-uman este reprezentată de regnul animal. În aceste condiții se pune problema dacă interacțiunea cu animalele intervine în baza unei personificări sau este un pas dincolo de criteriile umane de existență. La fel se întâmplă și în cazul obiectelor sau al plantelor.

A doua parte teoretică a cercetării vizează aspectele naratologice ale textelor care sunt scrise în formulă postumană, în speță textele care au o formulă narativă inedită prin vocea narativă non-umană ce permite o altfel de viziune asupra lumii în care trăim. În baza funcției de diagnoză (respectiv de prognoză) socială pe care o are literatura, apare problematica unei perspective non-umane asupra lumii. Dacă non-umanul este la nivel de egalitate existențială cu umanul, atunci este acceptabilă și existența unei conștiințe non-umane care să permită formarea

unei experiențe existențiale care să fie diferită de cea pe care o proiectează omul. Aici intervine corporalitatea prin intermediul căreia se formează și conștiința de sine a oricărei existențe. În această privință, postumanismul apare ca o formă de transgresare a limitelor, a barierelor dintre structurile binare care au susținut identitatea omului o lungă perioadă de timp. În afara acestor limite se conturează o societate ce generează o cultură nouă, o structură discursivă care să corespundă contextului contemporan și omului postuman care se află într-o stare de tranziție de la antropocentrism spre postantropocentrism.

Naratologia non-umană este o formă veche de discurs literar, însă odată cu postumanismul este revalorizată prin instanțele narrative care primesc o credibilitate mai accentuată în momentul în care vorbesc datorită mutațiilor de la nivel filosofic și cultural. Nu este ieșit din comun ca un animal sau un obiect să aibă propria conștiință sau să vorbească, deși o face tot prin intermediul limbajului uman și se raportează la lume prin elemente culturale generate de om. Postumanismul conferă această deschidere spre non-uman, spre cel de lângă noi, cu precădere spre marginal, cel care a fost exclus, *non*-ul care nu a putut fi integrat în structurile pe care le-a dezvoltat omul pentru a se defini.

În mare parte, mecanismele care stau la baza realizării unei narațiuni relatate din perspectivă non-umană au în vedere două procese prin care cititorul se rupe de contextul în care trăiește și încearcă o formă de *insolitare*. Astfel, ca ființă umană, cititorul trebuie să se distanțeze de modul în care gândește omul, respectiv de modul în care construiește cultural realitatea înconjurătoare. Aici apare acceptarea că omul nu mai este singurul care vede realitate și că lucrurile pot fi observate și percepute și prin intermediul altei corporalități. În aceste condiții apare fenomenul de *empatizare* a cititorului cu existența non-umană ce narează textul. Pentru a înțelege cu adevărat care este esența povești și pentru a putea percepe lumea entității care vorbește în text, cititorul preia, în mod ideatic, funcțiile acelei entități și își creează o nouă conștiință de sine prin prisma corporalității preluată de la narator. Coroborând dubla dialectică dintre *insolitare* și *empatizare* cu viziunea postumanistă asupra lumii, se dezvoltă o nouă structură discursivă în care omul trăiește în perfectă comuniune alături de toate celelalte entități ale acestei lumi, iar prin aceste structuri narrative din literatura postumanistă se deschide ușa spre o nouă modalitate de raportare la realitatea care ne înconjoară, o realitate postumană în care elementul central este non-umanul ca entitate existențială și nu ca formă identitară.

Ca formă aplicativă a cercetării, lucrarea cuprinde nouă studii de caz asupra unor texte narative în care vocea narativă aparține unei entități non-umane. Aceste entități problematizează însăși relația dintre uman și non-uman, fiind sub forma unor texte manifest, fapt ce a permis identificarea a patru poziții pe care le abordează naratorii non-umani față de om după cum urmează: *rival*, *marginal*, *alteritate* și *alter ego*. Desigur, vocile narative se constituie ca formule integratoare ale acestor poziții de pe care se raportează la om, astfel o voce narativă non-umană poate să abordeze chiar și două sau trei dintre aceste ipostaze amintite anterior. Cu cât imaginea naratorului este mai distanțată de valorile umane, cu atât poziția de pe care se manifestă naratorul este mai agresivă față de om. Șobolanul din romanul lui Zanievski și carul din romanul lui Julian Barnes reprezintă două ipostaze rivale omului. Ambii sunt considerați existențe parazitare de către om, drept urmare se manifestă ca atare față de acesta. Atât șobolanul, cât și carul văd un rival în om și încearcă să deconstruiască imaginea pe care acesta și-a conturat-o de-a lungul istoriei.

Șobolanul din romanul lui Sam Savage, pe de altă parte, este unul care citește, aderă la valorile umanului, motiv pentru care el chiar își dorește să devină un om. La fel se întâmplă și în cazul câinelui-narator din romanul lui Stein. În aceste situații se observă o apropiere între uman și non-uman prin prisma valorilor pe care le are omul chiar înainte de turnura postumanistă. Tot o conexiune puternică între om și regnul animal poate fi observată în proza lui Julio Cortázar unde omul chiar devine un axolotl. În această situație putem vorbi chiar de o transformare a umanului în non-uman. Este situația în care omul, nedefinit de propria existență și corporalitate, simte nevoia de a experimenta o altfel de identitate existențială. Dacă în romanele lui Sam Savage și Garth Stein, animalele își doresc să devină umane, Julio Cortázar prezintă reversul procesului, axolotlul fiind o formă latentă de *alter ego* al omului care prin tranziția conștiinței de la om la animal se regăsește.

Tot despre o poziție de *alter ego* putem să vorbim și în cazul pisicii-narator din romanul lui Hiro Arikawa unde animalul își construiește o identitate în baza relației pe care o dezvoltă cu stăpânul său. Cu toate că forma de raportare la uman din perspectiva non-umanului este similară la Hiro Arikawa și Julio Cortázar, apare o diferență în ceea ce privește modul în care omul se raportează la non-uman. Satoru, stăpânul pisicii Nana din romanul lui Hiro Arikawa are o deschidere mare față de non-uman, dar nu într-atât de mult încât să-și dorească să devină pisică. În acest punct nu putem vorbi despre un transfer de identitate între uman și non-uman, ci este o

formă de reflectare a umanului în non-uman și viceversa. Satoru se regăsește în pisica pe care o salvează de pe stradă, iar Nana se regăsește în figura stăpânului său, Satoru. Fiecare dintre cei doi își conturează o identitate prin prisma celuilalt într-o manieră postumnaistă unde umanul și non-umanul sunt două entități constituente ale aceleiași lumi.

Oamenii nu sunt singurele existențe de pe planetă, iar postumanismul încearcă să construiască o astfel de mentalitate critică, fapt observabil în romanul lui Julian Barnes, *O istorie a lumii în 10 capitole și jumătate*, unde carul rescrie istoria umanității din perspectivă animalică. Lucrurile nu se întâmplă doar cum le vedem noi (ca oameni), ci pot avea mai multe nuanțe de care probabil nu ne dăm seama. Faptul de a conferi o voce non-umanului permite accesul la o astfel de lume în care omul nu trăiește singur. Sticla de vin din romanul Joannei Harris, în ipostaza sa de narator, prezintă evenimentele umane din perspectivă proprie, fapt ce dă o coloratură inedită poveștii care, în lipsa unui astfel de artificiu, ar fi fost una simplistă. Atât carul din romanul lui Julian Barnes, cât și sticla de vin din romanul Joannei Harris oferă cititorului posibilitatea de a privi lucrurile dintr-un alt unghi, de a „gândi în afara cutiei”. Diferența dintre cele două ipostaze narrative anterior menționate constă în poziția pe care o abordează în relație cu umanul. Dacă sticla de vin își construiește identitatea pozitiv în baza relației sale cu omul, carul se poziționează opozitiv față de oameni, fiind mai degrabă în postura de *rival* al acestora.

În mod cert, fiecare ipostază narativă non-umană amintită în cercetarea de față atrage atenția asupra faptului că de fiecare dată există și o altă formă de a privi lucrurile, iar valorizarea non-umanului din punct de vedere existențial reprezintă o modalitate prin care omul se poate redefini în context postumanist. Și Italo Calvino în *Cosmicomicării* prezintă o formă de înregistrare a faptelor istorice din perspectivă non-umană. Qfwfq este entitatea polimorfă non-umană care, în postura de *alteritate* față de uman, prezintă evenimente din trecutul existenței la care omul nu a luat parte. Cu toate că Qfwfq este o existență non-umană, acesta gândește și se exprimă uman, se face înțeles și empatizează cu cititorul care, la rândul său, empatizează cu această formă existențială nedefinibilă. Naratorul trece prin mai mult ipostaze pe parcursul textului și cumulează mai multe voci narrative, la fel cum se întâmplă și în romanul lui Orhan Pamuk, *Mă numesc Roșu*, unde postura de narator îi revine, pe rând, fiecărui personaj din text. În aceste două romane se creează un polimorfism narativ non-uman care generează conturarea mai multor identități și poziții non-umane.

Postumanismul este contextul în care fiecare individualitate creată poate să-și manifeste prezența și formula existențială. Postumanismul acceptă perspectiva a carului asupra lumii, a pisicii, a câinelui, a șobolanului și a tuturor entităților non-umane în egală măsură cu perspectiva conturată de om. Antropocentrismul nu a permis acest lucru, fapt ce a degenerat într-o situație de criză în care omul, ca parte a unei existențe foarte ample, se înstrăinează de aceasta și nu se mai regăsește. Omul poate să accepte în acest punct doar entitățile care se înscriu în setul de valori definit de antropocentrism, toate celelalte forme existențiale fiind marginalizate sau desconsiderate. Postumanismul a permis accesul spre o perspectivă inedită asupra lumii în care non-umanul are o viziune proprie și poate contribui la o imagine de ansamblu a realității în care umanul și non-umanul viețuiesc deopotrivă. Cu alte cuvinte, non-umanul este elementul recurent în postumanismul postantropocentric nu printr-o deconstrucție ontologică a omului care ar permite o existență exclusiv non-umană, ci prin redefinirea umanului astfel încât să fie parte a existenței și nu „măsură” a ei.

Bibliografie selectivă

Opere literare:

ARIKAWA, Hiro, *Memoriile unui motan călător*, trad. Raluca Nicolae, București, Humanitas Fiction, 2020.

BARNES, Julian, *O istorie a lumii în 10 capitole și jumătate*, trad. Radu Paraschivescu, București, RAO International Publishing Company, 2003.

CALVINO, Italo, *Cosmicomicării*, trad. Sanda Șora, București, Editura Univers, 1970.

CORTÁZAR, Julio, *Axolotl* în vol. *Sfârșitul jocului*, trad. Irina Ionescu, Dumitru Țepeneag, București, Editura pentru Literatura Universală, 1969.

HARRIS, Joanne, *Vin de mure*, trad. Sanda Pop, București, Editura Vivaldi, 2006.

PAMUK, Orhan, *Mă numesc Roșu*, trad. Luminița Munteanu, Editura Curtea Veche, București, 2006.

SAVAGE, Sam, *Firmin, Aventurile unei vieți subterane*, trad. Vali Florescu, Iași, Editura Polirom, 2009.

STEIN, Garth, *Enzo sau arta de a pilota pe ploaie*, trad. Doina Doru, București, Grupul Editorial Corint, 2008.

ZANIEWSKI, Andrzej, *Șobolanul*, trad. Olga Zaicik, București, Editura Nemira, 1994.

Bibliografie critică:

BAL, Mieke, *Naratologia*, traducere de Sorin Pârvu, Iași, Institutul European, 2008.

BARAD, Karen, *Meeting the Universe Halfway: Quantum Physics and the Entanglement of Matter and Meaning*, Durham, North Carolina, Duke University Press, 2007.

BARTHES, Roland, *Image-Music-Text*, Londra, Fontana Press Harpercollin, 1997.

BENNETT, Jane, *Vibrant Matter: A Political Ecology of Things*, Londra, Duke University Press Books, 2010.

BOGOST, Ian, *Alien Phenomenology, or What It's Like to Be a Thing*, Minneapolis, Minnesota Press, 2012.

BOOTH, Wayne C., *Retorica romanului*, București, Editura Univers, 1976.

BRAIDOTTI, Rosi, *Nomadic Subjects: Embodiment and Sexual Difference in Contemporary Feminist Theory*, New York, Columbia University Press, 1994.

BRAIDOTTI, Rosi, *Postumanul*, trad. Ovidiu Anemțoaicei, București, Editura Hecate, 2016.

BUTLER, Judith, *Bodies That Matter: On the Discursive Limits of Sex*, New York, Londra, Routledge, 1993.

CARACCILO, Marco, *Strange Narrators in Contemporary Fiction. Explorations in Reader's Engagement with the Characters*, Lincoln, London, University of Nebraska Press, 2016.

CĂLINESCU, Matei, *Cinci fețe ale modernității: modernism, avangardă, decadență, kitsch, postmodernism*, Iași, Polirom, 2005.

COOLE, Diana, FROST, Samantha, *New Materialisms: Ontology, Agency, and Politics*, Londra, Duke University Press Books, 2010.

DOLPHIJN, R. Rick, VAN DER TUIN, Iris, *New Materialism: Interviews and Cartographies*, Ann Arbor, MPublishing – University of Michigan Library, 2012.

FUKUYAMA, Francis., *Our Posthuman Future: Consequences of the Biotechnology Revolution*, Londra, Profile Books, 2002.

GARFIELD, Benjamin, *The Cyborg Subject. Reality, Consciousness*, Wolverhampton, Palgrave Macmillan UK, 2016,

GENETTE, Gérard, *Introducere în arhitectură*, trad. Ion Pop, București, Editura Univers, 1979.

GRAHAM, Elaine L., *Representations of the Post/human: Monsters, Aliens, and Others in Popular Culture*, Manchester, Rutgers University Press, 2002.

HAYLES, N. Katherine, *How we became posthuman*, Chicago & London, The University of Chicago Press, 1999.

HERBRECHTER, Stefan, *Posthumanism: A Critical Analysis*, Londra, Bloomsbury Academic, 2013.

MORAVEC, Hans, *Mind Children: The Future of Robot and Human Intelligence*, Cambridge, Harvard University Press, 1988.

WOLFE, Cary, *What is Posthumanism*, Minneapolis & Londra, Univ. of Minnesota Press, 2009.

ŽIŽEK, Slavoj, *Event: a philosophical journey through a concept*, New York, Melville House Publishing, 2014.

Articole:

BARTHES, Roland, *Moartea autorului*, [Eseu-Moartea Autorului de Roland Barthes \(poezie.ro\)](http://Eseu-Moartea-Autorului-de-Roland-Barthes-(poezie.ro)), accesat la 20 octombrie, 2021.

BERNAERTS, Lars, et al. „The Storied Lives of Non-Human Narrators” în *Narrative*, vol. 22, nr. 1, ianuarie 2014.

BINSTOCK, Robert, „The War on Anti-Aging Medicine”, în *The Gerontologist*, nr. 43, 2003.

BOOTH, Wayne C., „Resurrection of the Implied Author” în *A Companion to Narrative Theory*, Blackwell Publishing 2005.

BOSTROM, Nick, „In defense of posthuman dignity”, în *Bioethics*, vol. 19 nr. 3, 2005.

BOSTROM, Nick, „A History of Transhumanist Thought”, în *Journal of Evolution and Technology*, vol. 14, 1 aprilie, 2005.

BRAIDOTTI, Rosi Braidotti, „Between the no longer and the not yet: on bios/zoe” în *Filozofski vestnik*, vol. XXIII, nr. 2, 2002.

FERRANDO, Francesca, „Posthumanism, Transhumanism, Antihumanism, Metahumanism and New Materialism. Differences and Relations” în *Existenz*, Vol. 8, nr. 2, 2013.

FUKUYAMA, Francis, FURGER, Franco, „Beyond Bioethics: A Proposal for Modernizing the Regulation of Human Biotechnologies”, în *Innovations Technology Governance Globalization*, Washington, D.C., februarie, 2007, pp. 117-127.

FUKUYAMA, Francis, „Transhumanism: The World's Most Dangerous Ideas.” în *Foreign Policy*, septembrie/octombrie, 2004, pp. 42-43.

GREGORIOU, Zelia, „My Name Is Red: Acts of Literature and Translation” în *The Margins of Cultural Literacy*, https://file.scirp.org/pdf/CE_2013043017231810.pdf, accesat la 29 august, 2017.

HARAWAY, Donna, „Un manifest al cyborgului. Știință, tehnologie și feminism socialist la sfârșitul secolului XX” trad. Sînziana Cotoară, în *Post/h/um. Jurnal de studii (post)umaniste*, vol. 1, 2014, pp. 162-207.

HERMAN, David, „A Genealogy of Early Developments” în *A Companion to Narrative Theory*, Blackwell Publishing, 2005.

HONIG, Bonnie, *Cele două legi ale Antigonei: Tragedia greacă și politicile umanismului*, <http://posthum.ro/bonnie-honig/>, accesat la 5 septembrie, 2021

HUXLEY, Julian, „Transhumanism” în *New Bottles for New Wine*, Londra, Chatto & Windus, vol. 80, nr. 1-2, 1950, pp. 7-23.

MORE, Max, „Transhumanism Towards a Futurist Philosophy”, în *Extropy #6*, Vara, 1990.

NAGEL, Thomas, „What Is It Like to Be a Bat?” *The Philosophical Review*, Vol. 83, nr. 4, octombrie, 1974, pp. 435-450.

NÜNNING, Ansgar F., „Reconceptualizing Unreliable Narration” în *A Companion to Narrative Theory*, Blackwell Publishing, 2005, pp. 89-107,

ROSEFIELD, Hannah, „The thing's the thing” <http://www.prospectmagazine.co.uk/arts-and-books/thing-theory-material-culture-jane-austen-neil-macgregor>, accesat la 18 mai, 2020.

SALYER, Gregory, „One Good Story Leads to Another: Julian Barnes's A History of the World in 10½ Chapters”, *Literature and Theology*, nr. 5, 2 Iunie, 1991.

SANZO, Kameron, *New Materialism(s)*, <http://criticalposthumanism.net/genealogy/new-materialisms/>, accesat la 21 iunie, 2018.

SMART, John Jamieson Carswel, *Materialism*, <https://www.britannica.com/topic/materialism-philosophy>, accesat la 13 iunie, 2018.